

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Sumqayıt Dövlət Universiteti

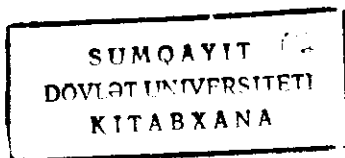

YUSİF ASLANOV

**ƏDƏBİYYAT TƏDRİSİ: ƏNƏNƏ
VƏ MÜASİRLİK**
(Dərs vəsaiti)

30045

Azərbaycan Respublikası Təhsil
Nazirliyinin 10.02.2011-ci il tarixli
238 №-li əmri ilə təsdiq olunub.

BAKİ – 2011

82 (67)
A93

- Elmi redaktor:** **Soltan Hüseynoğlu**
ADPU-nun dosenti, pedaqoji elmlər
üzrə fəlsəfə doktoru
- Rəyçilər:** **Şəmistan Mikayılov**
Azərbaycan Respublikası Təhsil Problem-
ləri İnstitutunun professoru, pedaqoji elmlər
doktoru
- Rüfət Hüseynzadə**
Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun pro-
fessoru, pedaqoji elmlər doktoru
- Avtandil Məmmədov**
Sumqayıt Dövlət Universitetinin dosenti,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
- Fəxrəddin Yusifov**
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
dosenti, pedaqoji elmlər üzrə fəlsəfə doktoru

*Kitabın nəşrinə göstərdiyi köməyə görə Cəbrayıl Əziz oğluna
minnətdarlığımı bildirirəm.*

Yusif Yusubəli oğlu Aslanov. “Ədəbiyyat tədrisi: ənənə və
müasirlik”. Dərs vəsaiti. Bakı, ADPU nəşriyyatı, 2011, 162 səh

Dərs vəsaitində ədəbiyyatın tədrisi metodikasının aktual
problemləri - ədəbi irsin öyrədilməsində ədəbiyyat dərslərinin rolu
tarixi prosesin inkişaf mərhələlərinə uyğun olaraq araşdırılmış, dərsə
verilən müasir tələblər, təhsil sisteminə yeni yanaşma istiqamətləri
son tədqiqatlara əsaslanmaqla dəqiqləşdirilmiş, təhlil olunmuş,
ədəbiyyat dərslərinin tipləri və formaları, yeni təlim texnologiyala-
rından istifadə, tərcümeyi-hal materiallarının öyrədilməsi, dərsl-
liklərin təkmilləşdirilməsi, ədəbi əsərlərin tədrisi ilə bağlı metodik
kömək göstərməyin imkan və yolları müəyyənləşdirilmiş, dərs nü-
munələri verilmişdir.

Tədqiqat obyektini kimi seçilmiş problemlərin həll edilməsi
filologiya fakültəsinin tələbələri, magistrantlar, ədəbiyyat müəl-
limləri və tədqiqatçılara metodik kömək göstərməkdə də faydalıdır.

© Yusif Aslanov. 2011

ÖN SÖZ

Təhsil islahatının qarşıya qoyduğu ciddi vəzifələr ədəbiyyatın tədrisi metodikası elmini yeni axtarışlara, həlli vacib olan problemləri araşdırmağa yönəldilir. İndi artıq hamıya məlumdur ki, müstəqil ölkəmiz üçün yaradıcı, təşəbbüskar vətəndaşların tərbiyə edilməsi məktəbin, ümumiyyətlə təhsildə köklü dəyişikliyin aparılmasını tələb edir. Bu istiqamətdə ciddi addımlar atılır. Orta ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan fənlərin həm məzmunu, həm də öyrədilməsi ilə bağlı az müddətdə xeyli iş görülmüşdür. Maraqlıdır ki, bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlarda ənənəvi təlimin faydalı nəticələri diqqətdən kənar qalmır. Məsələn, müasir dövrdə çap olunan dərslik, metodik vəsait və məqalələrdə ədəbiyyatın tədrisi metodikasının aktual problemlərinin araşdırılması ənənə ilə müasirliyin sintezi üzərində qurulur. Bu araşdırmalarda döndönə qeyd olunur ki, yaradıcı qabiliyyətlərin, idrak fəallığının inkişafına müsbət təsir göstərən metod, üsul və iş formalarından istifadə olunsun, qarşıya qoyulan tələblərə uyğun dərslərin təşkili təkmilləşdirilsin, ədəbi əsərlərin məktəbdə öyrədilməsi müasir yanaşmalar, mövqelər əsasında təşkil edilsin.

Pedaqoji ideyaların nəzəri və praktik məsələlərinin həll edilməsi müasir metodlar, idrak fəallığının yaradılması əsasında reallaşır, sinif-dərs şəraitində mövzunun asan mənimsənilməsi yolları axtarılır, şagirdlərin yalnız yaddaşına deyil, təfəkkürünə əsaslanmağa üstünlük verilir. Pedaqoq və metodistləri düşündürən başlıca məsələ şagirdlərin fəallığını təmin edən təlim metodlarının müəyyənləşdirilməsidir. Müasir dünya təcrübəsi sübut edir ki, bu istiqamətdə daim axtarışlar aparılmalı, yeni texnologiyalar işlənib hazırlanmalıdır. Doğrudan da, "təlim metodlarının keyfiyyətə dəyişdirilməsi, onların şəxsiyyətə, onun tələbatlarına yönəldilməsi, bilikləri mənimsəmə

zamanı yaradıcı təfəkkürdən fəal istifadə edilməsi  raitində təlim böyük səmərə verə bilər”¹.

Təcrübə də göstərər ki, hər yeniliyi olduđu kimi mək-təbə gətirmək, yaxud bir dərsdə həddindən artıq i  növündən istifadə cəhdi istənilən nəticəni əldə etməyə imkan vermir. D z d r, yeniliyi bəzən ənənənin inkarı, alternativini kimi qəbul edirlər. Ancaq bu heç də o demək deyildir ki,  n n  bugünkü zamanla s sl şmir, tamamilə yararsızdır. Metodika elmi ənənənin təcrübədə  z n  dođrultmu  nəticələri ilə yeni texnologiyaları, yeni təlim metodlarını əlaqələndirməyi, tətbiq etməyin yollarını müəllimlərə  yr tm lidir.

Sumqayıt Dövlət Universitetinin Azərbaycan dili və ədəbiyyatının tədrisi metodikası kafedrasının müdiri, pedaqoji elmlər namizədi Yusif Aslanovun “ d biyyat tədrisi:  n n  v  müasirlik” adlı dərs vəsaiti məhz bu ehtiyacı  dem k məqsədi ilə hazırlanmışdır.

İki fəsildən ibarət olan bu dərs vəsaitində ayrı-ayrı başlıqlar altında ümumiləşdirilən, tədqiq olunan problemlərin hər birində  d biyyat müəllimləri  c n faydalı məsələlərə münasibət bildirilir, məktəb təcrübəsi və dünya t hsilindəki yeniliklərin nəticələrinə nəzər salınır.

“ d biyyat dərslərinin təşkilinin elmi-metodik əsasları” adlanan birinci fəsildə ədəbi irsin öyrədilməsində  d biyyat dərslərinin roluna tarixi mərhələlər baxımından münasibət bildirilir, dərsə verilən müasir tələblər v  təhsildə yeni yanaşmanın başlıca istiqamətləri ümumiləşdirilir, eləcə də  d biyyat dərslərinin tipləri v  formalarını müəyyənləşdirən meyarlar verilir,  d biyyat dərslərində yeni təlim texnologiyalarından istifadə yolları məktəb təcrübəsi zəminində əsaslandırılır.

Müəllif belə bir nəticəyə gəlir ki dərsin tarixi inkişaf yolunu öyrənmədən, maarifçi ziyalılarının, filosof v  alimlərin fikirlərinə istinad etmədən  d biyyat dərsi haqqında daha

---

¹ Veysova Z. *Fəal/interaktiv təlim. Müəllim  c n vəsait. B., UNİSEF., 2007, səh. 8.*

təkmil elmi-metodik düşüncəyə-inkışafetdirici, şəxsiyyətyö-nümlü, nəticəyönümlü işlərin aparılmasına nail ola bilmərik. Müəllif haqlı olaraq göstərir ki, dərstdə idrak fəallığının yaradılması, əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi ənənədə uğurlu nə varsa yaşatmağı, yenilikləri diqqətlə öyrənib tətbiq etməyi tələb edir.

Dərs vəsaitində əsaslandırılır ki, fəal/interaktiv dərstdə idrak fəallığı, tədqiqatçılıq bacarığı formalaşdırılır, şagirdlərə şəxsiyyət kimi yanaşılır, əsas diqqət onların maraq və tələbatlarını, imkan və qabiliyyətlərini, bilik səviyyələrini üzə çıxarmağa yönəldilir, şagirdin subyekt kimi təlim prosesində iştirakı təmin olunur, o, tədqiqatçı, müəllim bələdçi mövqeyində çıxış edir. Müəllif A.Şaiqin, H.Cavidin müəllimlik fəaliyyətində bugünkü ədəbiyyat dərslərinin təşkilində faydalı fikirlər olduğunu xatırladır, dünya təcrübəsindən yararlanaraq müasir ədəbiyyat dərsi necə olmalıdır istiqamətində öz fikirlərini ümumləşdirir. Belə bir nəticəyə gəlir ki, fənni dərindən bilmək, pedaqoji prosesin incəliklərinə bələd olmaq, ənənəvi dərslərlə fəal təlimi əlaqələndirmək, fəal iş formalarından istifadəyə üstünlük vermək, dərsin məqsədinin müəyyənləşdirilməsində öyrədici, tərbiyəedici, inkişafetdirici xüsusiyyətləri diqqət mərkəzində saxlamaq müasir ədəbiyyat dərsinin maraqlı keçməsinə stimullaşdıran amillərdir.

Ədəbiyyat dərslərinin tipləri və növləri araşdırılarda pedaqoq və metodist alimlərin tədqiqatları təhlil olunur, müəllif problemlə bağlı mübahisəli məsələlərə əsaslandırılmış münasibətini bildirir. Müəllifin gəldiyi qənaətə görə bütün dərslər tipləri fənnin səmərəli öyrədilməsinə imkan yaratmalıdır; mövzuya uyğun təlim üsullarından istifadə olunmalıdır; dərslərin mərhələlər üzrə aparılması əsas götürülməlidir; şagirdlərin yaş və bilik, qavrama səviyyəsi nəzərə alınmalıdır; hər bir mövzu fəal/interaktiv təlimlə ənənəvi üsulların vəhdətindən yaradılan dərslər modellərinin qurulması və mərhələlər üzrə düzgün təşkili əsasında tədris edilməlidir; qavranılmış biliklərin tətbiq edil-

məsi mərhələsində, yeri gəldikcə, didaktik oyunlardan istifadə etməklə şagirdlərdə zəruri bacarıqlar formalaşdırılmalı, psixoloji gərginlik aradan götürülməlidir; hər bir dərstdə problem müəyyənləşdirilməli, şagirdlərin mövqeyi stimullaşdırılmalı, nəzəri məlumatlar faktlarla əsaslandırılmalı və mənimsədilməsi üçün əlverişli şərait yaradılmalıdır.

Müəllifin yeni təlim texnologiyalarından istifadə ilə bağlı hazırladığı metodik tövsiyələr diqqəti daha çox cəlb edir. "Beyin həmləsi", "BİBÖ", "auksion", "klaster (şaxələndirmə)", "Venn diaqramı" ilə əlaqədar müxtəlif mövzulara müraciət etməsi, təbii imkanlarını açması maraqlı faktlar kimi təqdirəlayiqdir, müəllimlərə faydalı metodik köməkdir.

Dərs vəsaitinin ikinci fəslində "Tərcüme-yi-hal materiallarının öyrədilməsi yolları" tədqiqat obyektini kimi seçilir. Əsas fikirlər tərcüme-yi-hal nümunələrinin tədrisinin elmi-metodik əsaslarının, V-VII və VIII-IX siniflərdə həyat və yaradıcılıq materiallarının tədrisinə, X-XI siniflərdə tərcüme-yi-hal materiallarının öyrədilməsi yollarının araşdırılmasına, dərsliklərdə bu məsələlərin necə əksini tapmasına münasibətin bildirilməsi üzərində ümumiləşdirilir. Nümunə kimi İ.Nəsimi, Ş.İ.Xətayi, H.Cavid, S.Vurğun və M.Cəlalin tərcüme-yi-hal və yaradıcılıq materiallarına əsaslanılır, onların səmərəli tədrisi üçün metodik yollar müəyyənləşdirilir.

Dərs vəsaitinin ədəbiyyat müəllimləri üçün gərəkli olacağını kitabın nəticə hissəsində aparılan ümumiləşmədən də aydın görmək mümkündür. Bu fikirlərin nəzərə alınması dərsliklərin təkmilləşdirilməsinə, dərslərin təşkilinə, tərcüme-yi-hal materialları və ədəbi əsərlərin müasir texnologiyalar əsasında öyrədilməsinə müsbət təsir göstərəcəkdir.

Bilal Muradov
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dosenti

Təhsil sistemində islahatların əsas məqsədi ondan ibarətdir ki, Azərbaycan təhsil sistemi dünya təhsil sisteminin standartlarına uyğunlaşdırılsın.

Heydər Əliyev

Azərbaycanda təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsinə çox böyük diqqət göstərilir. Təhsil bizim gələcəyimizdir.

İlham Əliyev

Giriş

Bu gün pedaqoji elmimizin qarşısında mühüm vəzifələrin həlli dayanır. Sürətlə dəyişən, daim yeniləşən dünyanın dərk edilməsi yaradıcı, düşünməyi bacaran insanın-vətəndaşın tərbiyə edilməsini ön plana çəkmişdir. Bu teleyüklü problemin həlli yenilikləri, dünya təhsil sistemindəki faydalı olanları vaxtında görməyi, nəzəri baxımdan ümumiləşdirməyi pedaqoji elmimizin başlıca vəzifəsinə çevirmişdir. Deməli, fənlərin tədrisi metodikası, o cümlədən ədəbiyyatın tədrisi metodikası həm nəzəri tətqiqatı, həm də müəllimlərə praktik köməyi özündə birləşdirən fəaliyyətini daha da dərinləşdirməli və genişləndirməlidir. Unudulmamalıdır ki, yeni texnologiyaların, yeni yanaşmaların mahiyyətinin açıqlanması və tətbiqi yollarının işıqlandırılması günümüzün ən vacib məsələlərindəndir. Deyilənlərdən aydın olur ki, təfəkkürlü, dərin-düşüncəli, hadisələrə fəal və çevik münasibət bildirməyi bacaran insanın-şagirdlərin tərbiyə olunması XXI əsrin global problemlərinin həllində iştirakın təmin olunması baxımından önəmlidir.

Təlimə yeni baxış, fərqli yanaşmaların geniş vüsət aldığı, mahiyyət və məzmununda, strukturunda əsaslı dəyişik-

liklər aparıldığı ümumtəhsil məktəblərində intellekt səviyyəsi yüksək olan, qazandığı bilikləri təcrübədə tətbiq etməyi bacaran, yaşına uyğun həyati problemlərdən baş çıxaran şəxsiyyətin, əsil vətəndaşın formalaşdırılmasının vacib olması etiraf edilir və ön plana çəkilir.

Bu prosesdə müsbət nəticələrin əldə edilməsi pedaqoji tədqiqatların nəticələrinə, yaradıcı müəllimlərin iş təcrübələrinə əsaslanır. Aparılan tədqiqatlarda müasir təlim texnologiyalarından, iş formalarından istifadə edilməklə şagirdlərin idrak fəallığının stimullaşdırılması, fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla şəxsiyyətin formalaşdırılması, özünüinkışafın təmin edilməsi yolları müəyyənləşdirilir.

Ədəbiyyatın tədrisi metodikası sahəsindəki zəngin irs ədəbiyyat fənninin öyrədilməsini yeniləşdirmək, müasirləşdirmək və Azərbaycan təhsilini davamlı inkişaf etdirmək baxımından mötəbər mənbədir. Ə.Qarabağlı, C.Əhmədov, Ş.Mikayılov, B.Muradov, A.Hacıyev və başqalarının tədqiqatları bugünkü baxış müstəvisində də əhəmiyyətli sayılır, məktəb təcrübəsində geniş istifadə olunur. Pedaqoqlarımızın - M.Mehdizadə, M.Muradxanov, H.Əhmədov, B.Əhmədov, N.Kazımov, Ə.Ağayev və başqalarının tədqiqatları bu gün qarşıya çıxan problemlərin həll edilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Təcrübə göstərir ki, pedaqoq və metodistlərin ənənələrini öyrənməklə və bu zəmində dünya təhsil sisteminə inteqrasiya olunmaqla müasir metodikanı yaratmaq, orijinal dərslər modelləri qurmaq mümkündür.

Bu gün məktəblərimizdə, qeyd olunduğu kimi, maraqlı iş təcrübələri formalaşmaqdadır. Yaradıcı müəllimlərin yenilik axtarışları, internet resurslarından istifadə etmək sahəsindəki səmərəli iş üsulları diqqəti cəlb edir. Bu istiqamətdə atılan hər bir addım, müsbət nəticələrin əldə olunması ədəbiyyat dərslərini müasir tələblər səviyyəsində qurmağa imkan yaradır.

Etiraf edilməlidir ki, görüləsi işlər hələ çoxdur. Yeni texnologiyaların meydana çıxması və tətbiqi dərslərin məzmunu,

strukturu üzərində ciddi düşünməyi tələb edir. Təlim məqsədlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsi, dərs prosesində əlaqələndirilməsi və reallaşdırılması bu istiqamətdə araşdırmaların aparılmasını zəruri edir. Eləcə də müxtəlif texnologiyaların, metod və priyomların seçilməsi, məqsəddən asılı olaraq tətbiqi və s. məsələlərin aydınlaşdırılması həllini gözləyir. Həmçinin məktəb təcrübəsi təsdiq edir ki, bir çox hallarda şagirdlərin ədəbi təhsil səviyyəsi ilə onların həyati bacarıqları arasında əlaqə yaradılmır, onlardan birinə üstünlük verilir, digəri isə unudulur. Bu nöqsanları doğuran səbəblər müəllimin dərsə verilən müasir tələbləri qədərincə bilməməsi, pedaqoq, metodist və psixoloqların tədqiqatlarının nəticələrini istənilən səviyyədə öyrənməməsi, ədəbiyyatdan səmərəli dərs modellərini qura bilməməsi ilə bağlıdır.

Dərs vəsaitində bütün bunlar nəzərə alınmış, problemi həll etməyə, qismən də olsa, kömək məqsədi izlənilmişdir. Birinci fəsildə “Ədəbiyyat dərslərinin elmi-metodik əsasları” anlayışının mahiyyəti, müxtəlif tarixi dövrlərdə ona münasibət məsələləri aydınlaşdırılmış, başlıca diqqət yeni texnologiyaları, yanaşmaları özündə ehtiva edən müasir ədəbiyyat dərslərinin təşkili yollarının işıqlandırılmasına yönəlmişdir. Belə dərslərin təşkili metodikası ikinci fəsildə (“Tərcümeyi-hal materiallarının öyrədilməsi yolları”) açıqlanmışdır. Bu nümunələri mükəmməl öyrənən müəllim mənimsədiklərini yeni təlim materiallarına əsaslanmaqla tətbiq edə biləcəkdir.

Vəsait haqqında irad və tövsiyələrini bildirəcək oxuculara bəri başdan minnətdarlığımı bildirirəm.

1. ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNİN TƏŞKİLİNİN ELMİ-METODİK ƏSASLARI

1. *Ədəbi irsin öyrədilməsində ədəbiyyat dərslərinin rolu və inkişaf mərhələləri*

Dərsin mahiyyəti, məzmunu hansı prinsiplər əsasında açıqlanmış və təhlil edilmişdir, qədim və orta əsrlərdə dərs söz sənətinin öyrədilməsində hansı rolu oynamışdır, daha sonrakı dövrlərdə dərsin təkmilləşməsi hansı tələblər əsasında reallaşdırılmışdır? Bu kimi suallar ədəbiyyat tədrisi metodikasının xüsusi tədqiqat tələb edən aktual problemlərindəndir. Həlli vacib hesab edilən məsələlərə aydınlıq gətirilmədən dərsin mahiyyəti, məzmunu, strukturu, mərhələləri, tipləri, ona verilən müasir tələblər haqqında əsaslandırılmış elmi fikir söyləmək qeyri-mümkündür.

Tədqiqat zamanı müəyyən olundu ki, dərs tarixi zərurətdən yaransa da, zaman öz sözünü həmişə demiş, şərait, mühit mühüm rol oynamış, maarifçi ziyalıların, filosof və alimlərin düşüncə tərzini, həyata baxışı sintez edilmişdir. "Təlimin təşkili formaları sosial səbəblərlə və didaktik sistemlərin inkişafı ilə əlaqədar olaraq meydana gəlmiş və təkmilləşmişdir"¹. Buna görə də zaman, dövr, tarix dəyişdikcə, yeniliklər, kəşflər ortaya çıxdıqca dərs haqqında daha təkmil elmi-metodik düşüncə formalaşmış, təlimin təşkili forması kimi dərs yeni məzmun, mahiyyət kəsb edərək tərbiyə və inkişafetdirici, şəxsiyyətyönlü, nəticəyönlü tələblərə uyğun qurulmuşdur.

Pedaqoji tədqiqatlarda, təlim praktikasında ədəbiyyat tədrisinin təşkilinin müxtəlif formaları müəyyənləşdirilmiş, strukturu, metodik əsasları işlənmişdir. Dərsin quruluşu, tipi, mərhələləri, ona verilən müasir tələblər, vaxt büdcəsi, proqramın tələbi və s. bu problemə yenidən qayıtmaq zərurətini

---

¹ Paşayev Ə., Rüstəmov F. *Pedaqogika. B.*, "Çaşıoğlu", 2002, səh.231.

doğurur. Didaktik və metodik ədəbiyyatda elmi əsasları müəyyənləşdirilmiş təlimin təşkili formaları-“fərdi, fərdi-qrup, kollektiv, sinif və sinifdənənar, məktəb və məktəbdənənar işlər”¹ ədəbiyyat tədrisində geniş yer tutmuşdur. Son dövrlərdə dərsin idrak fəaliyyətinin fəallaşdırılması, əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi istiqamətində təşkili yeni dərslər modellərinin yaradılması zərurətini ortaya qoymuşdur.

Ədəbiyyat tədrisi tarixinə nəzər salsaq görərik ki, “ədəbi irsin öyrənilməsində fərdi məktəblər, şəxsi təhsil, saray ədəbi məktəbləri, mollaxana və mədrəsələrdə görülən işlər, rus-tatar və “üsuli-cədid” məktəbləri, seminariya və gimnazialarda alınan biliklər həmin forma əlvanlığından xəbər verir”².

Ədəbi bilik, bacarıq və vərdişlərin formalaşmasında xüsusi mövqeyi olan bu istiqamətlərin hər biri müəyyən bir dövrün, tarixi inkişafın tələbinə uyğun yaranmış, böyük inkişaf yolu keçmiş, müasir mərhələdə fəal/interaktiv təlimlə yeniləşdirilmişdir.

Ədəbiyyat dərsləri öz məzmunu, öyrədilən problemlərin asan dərk edilməsi yollarının həlli baxımından əvvəllər indiki səviyyədə olmamışdır.

Ədəbiyyatın öyrədilməsinin ilk müəllimi xalq olmuşdur, deməli, “öyrədən də, öyrənən də onun (xalqın-Y.Y.Aslanov) özü olmuşdur”³. Bundan sonra daha çox üstünlük fərdi məktəblərə verilmişdir. Saray ədəbi məktəblərində, şəxsi təhsildə, mollaxana və mədrəsələrdə də ədəbiyyatın öyrədilməsinə xüsusi diqqət yetirilirdi. Xətib Təbrizinin, N.Gəncəvinin, Ə.Xaqaninin fərdi məktəblərdə təhsil alması elm aləminə çoxdan məlumdur. M.Füzulinin “Leyli və Məcnun” əsərində qədim və orta əsrlərdə məktəbin mövcud

---

¹ Ağayev Ə., Həsənov A. *Pedaqogika. B., “Nasir” nəşriyyatı, 2007, səh. 220.*

² Yusifov F. *Ədəbiyyatın tədrisi metodikası. B., ADPU-nun mətbəəsi, 2010, səh. 38-39.*

³ *Yenə orada, səh. 40.*

olmasına, orada oğlanlarla bərabər qızların da təhsil almasına açıq-aşkar işarə vardır:

Məktəbdə onunla oldu həmdəm,
Bir neçə mələkmisal qız həm,

Bir səf qız oturdu, bir səf oğlan,
Cəm oldu behiştə hurü, qılman.¹

Pedaqoji fikir tarixindən məlumdur ki, digər fənlər kimi, ədəbiyyatın da dərindən öyrədilməsi bilavasitə sinif-dərs prosesi ilə bağlıdır. Pedaqogika tarixində belə fikir təsdiqini tapmışdır ki, sinif-dərs sistemi XVII əsrin böyük çex pedaqoqu Y.A.Kamenskiyə məxsusdur. Sinif-dərs sisteminin nəzəri və praktik əsaslarını Y.A.Kamenski hazırlasa da, onun layihəsini alman pedaqoqu İ.Şturm vermişdir. Buna baxmayaraq, bundan əvvəl Şərqdə bu sahədə müəyyən nailiyyətlər əldə edilmişdir, “Min illər boyu yaşayan, böyük bir sürət və vüsətlə artan, yayılan ədəbiyyatımız tədris olunmadan, öyrədilmədən belə inkişaf edə bilməzdi”².

M.Füzulidən iqtibas gətirdiyimiz nümunə, Nizaminin əsərlərindəki bəzi məqamlar bir daha təsdiq edir ki, məktəb, təhsil, dərs tarixən çox qədim dövrlərlə bağlı olmuşdur. Bu da həqiqətdir ki, lap qədim dövrlərdən insanlar daim öyrənməyə, qarşıya çıxan çətinliyi birgə həll etməyə həmişə böyük ehtiyac duymuşlar. Problemin birgə həlli müxtəlif yerlərdə-məktəbdə, evlərdə, məhəllələrdə aparılırdı. Bu baxımdan pedaqoji elmlər doktoru, professor Rüfət Hüseynzadənin gəldiyi nəticələr maraqlıdır. Müəllif yazır ki, cami və məscidlərdən kənar təşkil olunan təlim və tədris yerlərinə “Kuttab” və ya “Məktəb” deyilirdi. Suffədə oxuyan, məscid və camilərdə təlim alan, kuttablarda təhsilini davam etdirən, Xanegah, Təkyə, Zaviyə və

---

¹ Məhəmməd Füzuli. “Leyli və Məcnun”. B., 1977, səh. 20.

² Qarabağlı Ə. Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi metodikası. B., “Maarif”, 1968, səh. 19.

Dərgahlarda aparılan işlər zamanı ədəb-ərkan gözlənilir, “Təriqət tərəfdarları, Təkyə, Zaviyə, Dərgah əhli və ya ümumiyyətlə elm həvəskarları təriqət başçısı Şeyxin özünün və ailəsinin yaşadığı Xanegaha toplaşar, onun təhsilləndirici, tərbiyəedici, öyrədici, müdrik söhbətlərini dinləyər, müvafiq vaxtlarda təlim, tədris məşğələlərinə davam edər, müxtəlif elm sahələrinə dair sistemli biliklər alardılar. Bu məşğələlər ilahiyyat, fiqh, məntiq, fəlsəfə, hədis elmlərini də əhatə edirdi”¹.

Qeyd olunan təhsil ocaqlarında dini elmlərlə yanaşı, dünyəvi elmlərin öyrədilməsinə də xüsusi diqqət yetirilirdi. Şübhəsiz, həm dini, həm də dünyəvi təhsil sistemində ədəbiyyatın öyrədilməsinə daha çox üstünlük verilirdi. Bizə belə gəlir ki, ədəbiyyat həyatı, insanı dərk etməyin, onları haqqa, ədalətə qovuşdurmağın açarıdır. Buna görə də həm dini təhsildə, həm də dünyəvi təhsildə ədəbiyyatı öyrənmədən müsbət nəticə əldə etmək olmazdı. “Məscidlər, əslində, müsəlmanların ilk maarif ocaqları idi”². Eyni zamanda “məscid həm ibadət yeri, həm bilik alınan yer (dərs keçilən yer-Y.Y.Aslanov), həm müsafirxanə, həm də bir qərargah idi”³.

Məscid və camilərdə tələbələr müəllimin ətrafında toplaşardı. Bu yerə “Həlqə” deyərtilər. “Tədris üsuluna da “Həlqeyi-tədris” deyilirdi”⁴. Hər həlqədə 20 nəfər adam olurdu. “Cami və məscidlərdə Quran, Hədis, Fiqh kimi dini elmlər

---

¹ Hüseyinzadə R.Qədim və erkən orta əsrlərdə Azərbaycanda tərbiyə, təhsil və pedaqoji fikir. B., “Nurlan”, 2007, səh. 113.

² Yaqubi Ə. Seçilmiş əsərləri. Azərbaycanda təlim-tərbiyə mədəniyyəti, təhsil və pedaqoji fikir tarixi. B., “Nurlan”, 2005, səh. 62.

³ Hüseyinzadə R.Qədim və erkən orta əsrlərdə Azərbaycanda tərbiyə, təhsil və pedaqoji fikir. B., “Nurlan”, 2007, səh. 101.

⁴ Yənə orada, səh. 101.

öyrədilməklə bərabər sosial həyatla bağlı elmlər də öyrədilirdi”¹.

Müasir təhsil sisteminin kökləri kuttablarda aparılan işlərlə sıx bağlıdır. O vaxtlar burada dərs deyənlərə müəllim deyərdilər. Tədris prosesi, dərs müəllim-şagird, öyrədən öyrənən tərəflər əsasında qurulurdu. Yazı lövhəsindən, silgidən istifadə edilirdi. Fənni əsasən bir müəllim aparardı. Ehtiyac duyulduqda yaxşı oxuyan tələbələr üçün köməkçi müəllimlər də dəvət olunurdu. Müəllimlər əmək haqqı alır, dərslər cədvəl əsasında aparılır, təlim zamanı fasilələr olurdu. Bu məktəblərdə ancaq 18 yaşına qədər oxumaq olurdu. “Kuttablar əsasən iki növdə ola bilirdi. Uşaqlara yalnız oxuma və yazma öyrədən kuttablar və Quranı, dini hökmləri öyrədən kuttablar. Oxuma-yazma kuttabları müstəqil olaraq çalışırdı. Böyük səyyah ibn Batuta görə, yazı müəllimi Quran müəllimlərindən fərqli idi. Yazı müəllimi Qurana hörmətindən irəli gələrək yazı materiallarını Quran ayələrindən deyil, müxtəlif şeirlərdən istifadə edirdi. Uşaqlar Quranı şifahi şəkildə öyrəndiyi kuttabdan ayrılaraq yazı müəllimlərindən də yazı bacarıq və vərdişləri öyrənirdilər. Yazı öyrədilən kuttablarda sonrakı dövrlərdə yazı vərdişlərindən başqa, ərəb dili, qrammatika, poeziya, stilistika, kolleqrafiya, ərəb və fars tarixi, riyaziyyat da öyrədilirdi. Belə kuttabların bəziləri pullu olduğundan hamını əhatə edə bilmirdi. Oxuma-yazma üçün istifadə edilən kuttablar çox vaxt müəllimlərin evlərində təşkil edilirdi”².

Tarixi faktlar məktəblərin məscidlərin nəzdində açıldığını, burada dərs deyənlərə “Molla” və ya “Mirzə” ləqəbi verildiyini sübut edir. “Mollaxana” adlandırılmış məktəblərdə də bu məqsəd əsas götürülmüş, gənclərə elm, bilik verilmişdir. “Mollaxana” adı ilə işlənmiş və həmişə də haqq-nahaq tənqid obyektinə çevrilmiş bu məktəblər ətələt, gerilik, savadsızlıq

---

¹ *Yenə orada, səh. 101.*

² *Hüseynzadə R. Qədim və erkən orta əsrlərdə Azərbaycanda tərbiyə, təhsil və pedaqoji fikr. B., “Nurlan”, 2007, səh. 103.*

mərkəzləri kimi qələmə verilmiş və bir çox hallarda həqiqəti olduğu kimi əks etdirməmişdir”¹. “Mollaxana və mədrəsələrdə mollalar ərəb və fars dillərində olan dini kitablar əsasında mürtəcə görüşlər təbliğ etsələr də, xalqın tarixinə yoldaşlıq edən bədii ədəbiyyatın təsirinə, bu və ya digər şəkildə tədris olunmasına tam maneçilik törədə bilməmişlər”².

Mədrəsələrdə də dərslər təşkil olunur, məktəb və maari-
fin inkişafı açıq-aydın hiss olunurdu. “Dərs öyrənilən yer” mə-
nasını verən “Mədrəsə” sözünün etimologiyası “Dərəsə” sö-
zündən əmələ gəlmişdir. “Mədrəsələr IX-XIII əsrlərdə əha-
lisinin çoxu müsəlman olan ölkələrdə geniş yayılmışdır. Azər-
baycanda mədrəsələr XI əsrdə yaranmışdır. Mədrəsələrdə dini
və dünyəvi elmlər (ərəb və fars dilləri, şəriət, ədəbiyyat,
fəlsəfə, məntiq, psixologiya və s.) tədris edilirdi”³.

Mədrəsələrin inkişafı Azərbaycan mədəniyyətinə,
elminə müsbət təsir göstərirdi. Bunun nəticəsidir ki, Əbülülə
Gəncəvi, Fələki Şirvani, Xaqani Şirvani, Məhsəti Gəncəvi,
Nizami Gəncəvi kimi böyük şəxsiyyətlər məhz mədrəsədə
təhsil almış, şöhrət qazanmışlar.

Mədrəsə təhsilində də dərslərin təşkili, uşaqların fərdi
xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması əsas diqqət mərkəzində sax-
lanılırdı. Bu haqda qəbul edilmiş fərmanda yazılırdı: “Tələ-
bələrin təbiəti, istedadı və bilik dərəcəsi müxtəlif olduğundan,
müdərris (müəllim-Y.Y.Aslanov) hər bir tələbənin fərdi
xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq ona fənn təyin etməli və onun
şəxsi xüsusiyyətlərinə görə müvafiq dərs verməlidir”⁴.

---

¹ *Yenə orada, səh. 105.*

² *Səmədov A. Azərbaycan məktəblərində ədəbiyyat tədrisinin inkişaf problemləri.*

Gəncə, 2006, səh. 13.

³ *Talibov Y. Sadıqov F., Quliyev S. Azərbaycanda məktəb və pedaqoji fikr tarixi.*

B., “Ünsiyyət” 2000, səh. 42.

⁴ *Hüseynzadə R. Qədim və erkən orta əsrlərdə Azərbaycanda tərbiyə, təhsil və pedaqoji fikr. B., “Nurlan”, 2007, səh. 139.*

Ədəbiyyat dərsi üçün də vacib sayılan fərmandakı bəzi müddəalar Ə.Hüseynzadənin də diqqətini çəkmiş və bunların nəzərə alınmasını əhəmiyyətli saymışdır:

1. Mütəllimlər (təlim alanlar) Fərmanda göstərilən vəzifələri olduğu kimi həyata keçirən müdərrişləri digərlərindən üstün tutmalı və onlara valide məhəbbəti bəsləməlidirlər;
2. Elm təhsil etmək istəyən hər bir şagird tənbellik və səhlənkarlıqdan, laqeydlikdən uzaq olmalı və ona verilmiş dərsləri təkrar edərək öyrənməkdən usanmamalıdır;
3. Dərs zamanı fikrini yayındırmamalı və müdərrişə, onun dediklərinə diqqətlə qulaq asmalıdır. Dinləyərkən ala bilmədiyi, başa düşmədiyi, anlamadığı məsələlərə dair müdərrişə sual verməkdən çəkinməməlidir;
4. Tələbələr keçən dərsi başa düşmədən, mənimsəmədən yeni dərse başlamamalıdır;
5. Tələbələr yalnız elm təhsili ilə kifayətlənməyib, eyni zamanda əxlaq təmizliyinə və doğruluğa diqqət verməlidirlər¹.

Ədəbiyyat tədrisi tarixindən məlumdur ki, ədəbiyyatın öyrədilməsində fərdi məktəblərin rolu böyük olmuşdur. Ədəbiyyata marağı olanlar, ədəbiyyat tarixi və ədəbiyyat nəzəriyyəsinə dərinlən öyrənmək istəyənlər tanınmış alimlərdən hikmət dərsi almış, poeziyanın qayda-qanunlarını öyrənmişlər. Əfzələddin Xaqaninin əmisi Kafiyəddin Ömər ibn Osmandan, Xətib Təbrizi, Qətran Təbrizi dövrünün məşhur alimlərindən, Bəhmənyar İbn Sinadan, Əbül Abbas və Ləvkəri Bəhmənyardan fərdi təhsil almışlar. Bu alimlər böyük nüfuz qazanmış, müxtəlif tədris müəssisələrində dərs demiş, elm, təhsil sahəsində uğurlu nəticələr əldə etmişlər.

Bu faktlar bir daha təsdiq edir ki, görkəmli alimlər, filosoflar, şairlər həmişə dərs deməyi özlərinin vacib işi saymış, ədəbiyyatın öyrənilməsinə böyük əhəmiyyət vermiş,

---

¹ Hüseynzadə Ə. *Tədris tarixinə dair nadir fərman. B., Gənclik, 1968, səh. 46.*

ifadəli oxuya, hikmət xəzinəsinin sirləri əsasında tərbiyənin qurulmasına xüsusi diqqət yetirmişdilər.

Orta əsrlərdə də ədəbiyyat müstəqil bir fənn kimi tədris olunmamışdır. Əsasən, ədəbiyyat sinif-dərs şəraitində öyrənilməyə XIX əsrdən başlanmışdır. Bunun da səbəbi onunla bağlıdır ki, dərsə verilən tələblər bu dövrlə daha çox səsleşir. A.Bakıxanov, M.Ş.Vazeh, S.Ə.Şirvani, R.Əfəndiyev, M.Mahmudbəyov, S.M.Qənizadə, N.Nərimanov, F.Ağzadə, A.Şaiq, H.Cavid və başqalarının dərs deməsi unudulmaz bir xatirəyə çevrilmişdir. Çarizm tərəfindən xüsusi məktəblərin açılması, fənlərin tədris proqramına uyğun keçilməsi, cədvəl üzrə dərslərin tədrisinə icazə verilməsi dərslərin əsas xüsusiyyətlərinə çevrilir.

Ümumiyyətlə, təlimin təşkili forması kimi dərslərin stabil forma almasına səbəb nə olmuşdur? Bu suala pedaqoji ədəbiyyatlarda konkret cavab tapmaq mümkündür. Pedaqogika dərslərlərində dərslərin əsas xüsusiyyətləri belə ümumiləşdirilir:

Birinci xüsusiyyət. Dərs müəyyən siniflə əlaqədar təşkil edilir. Sinif deyəndə sinif otağı nəzərdə tutulmur. Sinif otağı eyni yaşlı və sabit tərkibli şagirdlərin qrupunda təşkil edilir.

Dərs məfhumu sinif məfhumundan ayrılmazdır. *Odur ki, eyni yaşlı və tədris ili ərzində sabit tərkibli şagirdlər qrupuna sinif deyilir.*

İkinci xüsusiyyət. Dərs tədris proqramı ilə əlaqədar keçirilir. Tədris proqramının müəyyən mövzusu və ya mövzunun bir hissəsi dərslərdə öyrədilir.

Üçüncü xüsusiyyət. Dərs təsdiq olunmuş cədvəl üzrə təşkil edilir. Dərs cədvəli üzrə keçirilən məşğələ dərs hesab edilir.

Dördüncü xüsusiyyət. Dərslərdə vaxta ciddi əməl edilir; dərs zənglə başlayır və zənglə qurtarır; adətən, 45 dəqiqə davam edir.

SUMQAYIT
DÖVLƏT UNIVERSİTETİ
KITABXANA

Deməli, *təsdiq edilmiş cədvəl üzrə müəyyən vaxt ərzində müvafiq sinifdə tədris proqramına uyğun təşkil edilən məşğələyə dərs deyilir*¹.

Prof. A.Həsənov, prof. Ə.Ağayev dərsin xüsusiyyətlərini izah edərkən aşağıdakı məsələlərin nəzərə alınmasını məqsəduyğun hesab edirlər:

1. Dərs-təlim prosesinin müəyyən zaman fasiləsi ilə məhdudlaşan bitkin bir hissəsidir;
2. Dərsin gedişində təhsillənmənin və tərbiyəetmənin konkret vəzifələri yerinə yetirilir;
3. Hər bir dərs cədvələ daxil edilir, həm vaxt, həm də tədris materiallarının həcmi baxımından tənzimlənir;
4. Dərsdə şagirdlər müntəzəm olaraq bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnir və tərbiyə olunurlar;
5. Dərsdə təxminən eyni yaş və hazırlıq səviyyəsinə malik olan şagirdlər iştirak edirlər;
6. Dərsdə müəllim və şagirdlərin birgə fəaliyyəti təmin olunur;
7. Dərs müəllimin rəhbərliyi ilə keçirilir;
8. Dərs bütün şagirdlər üçün zəruridir².

Digər bir dərslikdə dərs nədir sualına belə cavab verilir:

1. Dərs müəllimin rəhbərliyi altında keçirilir;
2. Sabit cədvəl üzrə təşkil edilir;
3. Bütün sinif şagirdlərinin iştirakı ilə keçilən məcburi məşğələdir;
4. Dərs sinif şəraitində keçirilir³.

Akademik M.N.Skatkinə görə: "Dərs pedaqoji prosesin bu və ya digər dərəcədə bitmiş bir parçası, yaxud "hücey-

---

¹ Kazımov N. *Məktəb pedaqogikası*. B., "Çaşıoğlu", 2005, səh. 214.

² Ağayev Ə., Həsənov A. *Pedaqogika*. B., "Nasir" nəşriyyatı, 2007, səh. 227-228.

³ Qasımova L., Mahmudova R. *Pedaqogika. Mühazirə kursu*. B., "Çaşıoğlu", 2003, səh. 305.

rəsidir". Akademik M.Mehdizadə isə belə hesab edirdi ki, "Dərs pedaqoji prosesin hüceyrəsi deyil, onun özəyidir, onun həlledici hissəsidir". V.P.Smirnov dərsi kompleks pedaqoji hadisə, "Pedaqoji ensiklopediya"da (M., 1968) isə "Dərsi məktəbdə təlimin əsas təşkili forması, sinif-dərs sistemi vahidi kimi" qiymətləndirirlər. Prof. M.Muradxanov da "Pedaqogika" (1964) dərsliyində müəllimin rəhbərliyi, sabit şagird kontingenti, sinfin olması, cədvəl üzrə keçirilən kollektiv məşğələni dərs adlandırır. Görkəmli pedaqoqlar prof. B.Əhmədovun, M.Maxmutovun, A. Budarnın dərsə verdiyi tərifdə də diqqəti cəlb edən cəhətlər daha çoxdur.

Dərsə müxtəlif prizmalardan yanaşılsa da, bir-birindən fərqli təriflər verilsə də, yenə də məqsəd birdir: dərs sinif şəraitində, müəyyən vaxt müddətində müəllim və şagirdin birgə fəaliyyətinə, sabit cədvələ, proqramın tələbinə uyğun qurulan təlimin təşkili formasıdır.

Bu fikirlərə istinad etsək, dərsin aşağıdakı xüsusiyyətlərini göstərə bilərik:

1. Dərs müəyyən tarixi mərhələdə yaranıb təhsil və maarifləndirməyə zəmin yaradan düşüncə tərzinin nəticəsidir;
2. Müəllim və şagird münasibətlərinin, əməkdaşlığın yaranması dərsin əsas özəyidir;
3. Dərs şagirdin tədqiqatçı, müəllimin isə bələdçi (fasilator) mövqeyində çıxış etməsini stimullaşdırır;
4. Dərs tədrisin və idrak fəaliyyətinin təşkili və idarə olunmasına geniş imkan yaradır;
5. Dərs təsdiq edilmiş proqramın mövzularının öyrədilməsinə, dəqiq cədvələ əsaslanır;
6. Dərs bütün şagirdlər tərəfindən icrası nəzərdə tutulan məcburi məşğələdir;
7. Sinif-dərs şəraiti, vaxt müddətinin nəzərə alınması dərs üçün vacib sayılır.

Maraqlıdır ki, dərslərin sadalanan xüsusiyyətlərinin əksəriyyətinə mədrəsədə aparılan təlim işlərində də geniş yer verilirdi. Belə ki, təhsil alan tələbələr üçün müəyyən sinif ayrılırdı. Tələbələrin sayı 20-dən artıq ola bilməzdi. Həftədə 4 gün dərs keçilirdi, hər gün 5 saat dərslərin dinlənilməsi nəzərdə tutulurdu. Burada humanitar və dəqiq elmlər öyrədilirdi. Dərslər səbh namazından sonra başlayıb günortaya qədər davam edirdi. “Tarix, məntiq, dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, ədəbiyyat tarixi, ritorika, riyaziyyat, astronomiya kimi dünyəvi elmlər, “Quran”, “Təfsir” (Quranın açıqlanması), “Hədis”, (Peyğəmbərin (s.ə.s) sözləri və onunla bağlı hekayə və rəvayətlər), “Təcvid” (Quranın düzgün oxunması), “Təftil” (Quran mənasının başa düşülməsi), fiqh, ilahiyyat elmləri öyrədilirdi. Mədrəsələrdə dərs kitabı kimi “Quran” və hədis kitablarından başqa ən çox istifadə edilən kitablar Birününin, ibn Sinanın, ibn Rüşdün, Fərabinin, Sədi Şirazinin, Şihabəddin Sührəverdinin, daha sonralar Ruminin “Məsnəvi”si, Füzulinin “Divan”ı kimi əsərləri, “Kəlilə və Dimnə”, “Qabusnamə” kimi əxlaqi-mənəvi dəyərli əsərləri olmuşdur”¹.

Ümumiyyətlə, “Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərini tədris etmək (öyrətmək-Y.Y.Aslanov) məsələsi Abbasqulu ağa Bakıxanov və Mirzə Şəfi Vazeh tərəfindən ortaya atıldı”². “Rus-müsəlman” məktəblərində Azərbaycan ədəbiyyatı tədris olunmağa başladı. Qeyd etmək lazımdır ki, sovet dönməsində ədəbiyyat bir fənn kimi tədris olunsa da, o ancaq 1923-cü ildən sonra proqramda əksini tapdı. Azərbaycanın müstəqillik qazanması tarixindən başlayaraq ədəbiyyat dərslərinin öyrədilməsində yeni istiqamət formalaşdı. Ədəbiyyat dərsi yeni yanaşma əsasında təşkil olunmağa başladı.

---

¹ Hüseynzadə R. Qədim və erkən orta əsrlərdə Azərbaycanda tərbiyə, təhsil və pedaqoji fikir. B., “Nurlan”, 2007, səh. 145.

² Hacıyev A. Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi metodikası. B., “Təhsil” nəşriyyatı, 2003, səh. 13.

Ədəbiyyatın öyrədilməsi istiqamətlərini, dərslər haqqında fikirləri ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, marksist-leninçi metodologiyanın inkarı pedaqoji-metodik fikri də yeni axtarışlara sövq edir. Deməli, təhsil tarixinə də müasir baxış müstəvisindən yanaşmaq, ənənədə uğurlu nə varsa yaşatmaq, yenilikləri diqqətlə yoxlayıb tətbiq etmək lazımdır. “İnnovasiyalardan, yeni metodlardan istifadə heç də ənənəvi metodlardan tamamilə imtina etməyə əsas vermir”¹

---

¹ Kərimov Y.Ş. *Təlim metodları. B.*, 2007, səh. 11.

2. Dərsə verilən müasir tələblər və yeni yanaşmanın başlıca istiqamətləri

Şəxsiyyətin formalaşmasında, ümumiyyətlə insan həyatında ədəbiyyatın önəmli rolu istər filoloji, istərsə də pedaqoji araşdırmalarda dönə-dönə qeyd edilmişdir. Eləcə də bir fənn kimi ədəbiyyatın tədrisi ilə bağlı dərs vəsaitləri, metodik məqalələr çap olunmuşdur. Bütün bunlar təsdiq edir ki, söz sənətinin nadir inciləri insanların dünyagörüşünü formalaşdırmaqda, estetik hiss və duyğularını oyatmaqda, maddi və mənəvi dünyanın bədii-estetik dərkində, gözəllik aləminə qovuşmaqda, həyatda baş verən hadisələrə fəal və yaradıcı münasibət bildirməkdə ən təsirli vasitədir. Buna görə də ədəbi nümunələr əsasında gənclərdə müstəqil fikir söyləmək bacarığını formalaşdırmaq ədəbiyyat müəllimlərini daim düşündürən ciddi problemlərdir.

Ənənəvi təlimi, bədii ədəbiyyatın incəliklərini dərinləndirən bilən qabaqcıl ədəbiyyat müəllimləri, metodistlər dünya təhsilindəki yenilikləri öz iş təcrübələri ilə əlaqələndirərək maraqlı dərs modelləri yaradırlar. Bu dərslərdə idrak fəallığı, tədqiqatçılıq bacarığı formalaşdırılır, şagirdlərə şəxsiyyət kimi yanaşılır, fərdi keyfiyyətlər öyrənilir, əsas diqqət onların maraq və tələbatları, imkan və qabiliyyətləri, bilik səviyyələrini üzə çıxarmağa yönəldilir, şagirdin subyekt kimi təlim prosesində iştirakı təmin olunur, şagird tədqiqatçı, müəllim fasilitator mövqeyində çıxış edir.

Ədəbiyyatın dərinləndirilməsi, dünya təcrübəsindəki yeniliklərlə təhsilimizin əlaqələndirilməsi, öyrənməyi öyrətmək, müstəqil bilik əldə etmək, informasiya toplamağa və fikirlərini əsaslandırmağa qadir olan şagirdlərin tərbiyə edilməsi, yeni texnologiyalardan, ideyalardan səmərəli istifadə ədəbiyyat tədrisi metodikasının yeni problemlərini ortaya qoymuş, bu sahədə ciddi tədqiqatların aparılmasını aktuallaşdırmışdır.

Metodik tədqiqatlarda göstərilir ki, “təhsil sahəsində qarşıya qoyulan əsas məqsəd məktəblərdə təlimin keyfiyyətini yüksəltməklə gəncləri lazımi biliklərlə silahlandırmaq, onların hərtərəfli inkişaf etmiş vətəndaş kimi formalaşmalarına nail olmaqdır”¹. Şübhəsiz, bu prosesdə ədəbiyyat dərsləri böyük rol oynayır, gəncləri “həyatda müşahidə edilən prosesləri, cəmiyyətdə baş verən hadisələri bütün mürəkkəbliyi ilə”² dərk etməyə istiqamətləndirir, “yaranmış şəraitdən vaxtında və tez baş çıxarmağı, düzgün qərar qəbul etməyi bacarmaq üçün müstəqil, yaradıcı düşüncə”ni³ formalaşdırır. Ədəbiyyat proqramında doğru olaraq, ədəbi təhsilin vəzifələri tərbiyə və inkişaf vəzifələri ilə sıx əlaqədə götürülür, əsas diqqət “tədrisin və idrak fəaliyyətinin təşkili və idarə olunması metodlarının məcmusu”⁴ olan fəal/interaktiv təlimə yönəldilir. Müasir təhsilin tələblərinə uyğun olaraq ədəbiyyat dərslərində şagirdlərin “sərbəst düşünmək, əsaslandırılmış fikir söyləmək, nəticə çıxarmaq bacarıqlarına yiyələnmələri”⁵ istiqamətində aparılan işlərə üstünlük verilir.

Müasir təlim prinsiplərinə istinad olunması və fənlərin tədrisi zamanı bunların nəzərə alınması ədəbiyyat dərslərinin təşkilinə yenidən baxmaq, orijinal dərslər modelləri hazırlamaq vəzifəsini gündəmə gətirir. Məktəb təcrübəsi, aparılan müşahidə və sorğuların nəticəsi təsdiq edir ki, ədəbiyyat dərslərində (icmal mövzularının, tərcümeyi-hal materiallarının, lirik, epik və dramatik əsərlərin tədrisi prosesində) məntiqi təfəkkürün,

---

¹ Mikaylov Ş. və b. *V-XI siniflərin ədəbiyyat dərslərində təlim texnologiyalarından kompleks şəkildə istifadə*. B., 2008, səh. 3.

² Hüseynoğlu S. *Ədəbiyyat dərslərində yeni texnologiyalar: fəal/interaktiv təlim*. B., 2009, səh. 8.

³ *Yenə orada*, səh. 9.

⁴ Veysova Z. *Fəal/interaktiv təlim: Məllimlər üçün vəsait*. B., 2007, səh. 11.

⁵ Həsənlı B. *IX sinifdə ədəbiyyat tədrisi*. B., 2006, səh. 4.

idrak fəallığının, tədqiqatçılıq bacarığının formalaşdırılması istiqamətində iş aparılır. Bu, şəxsiyyətə yönəlmiş təlim prinsipi, fəal idrak prinsipi, inkişafetdirici təlim prinsipi, “qabaqlayıcı təlim” prinsipi, təlim-tərbiyə sisteminin çevikliyi prinsipi, əməkdaşlıq prinsipi, dialoji təlim prinsipi əsasında həyata keçirilir.

İndi başlıca vəzifə bunun kütləvi hal almasına, daha geniş tətbiqinə nail olmaqdır. Bunun üçün yuxarıda qeyd ediləni kimi öncə “müasir dərslər və ona verilən tələblər hansılardır?”, “pedaqoji və metodik mənbələrdə bu məsələlərə necə aydınlıq gətirilir?” sualları ətrafında düşünmək, fikir mübadiləsi aparmaq olduqca vacibdir. Etiraf edilməlidir ki, bu gün ədəbiyyat dərslərində daha çox həcmdə bilik verməyə cəhd edilməsi halları az deyildir. Bu, təəssüf ki, inkişafetdirici təlimin uğurla reallaşdırılmasına mane olur. Unudulmamalıdır ki, dərslər düşündürücü, yaradıcılıq tələb edən gərgin əməyin nəticəsində yaranır, təkcə ədəbi biliklərin dərinədən öyrənilməsini deyil, şagirdlərdə müstəqil düşüncəni, təşəbbüskarlığı, yaradıcı fəaliyyəti stimullaşdırır. Yaxşı ədəbiyyat müəllimi həm pedaqoq, həm metodist, həm psixoloq, həm fizioloq, estetik olmalıdır. Ustad müəllimin sinfə daxil olması şagirdlərdə sevinc, fərəh hissi oyatdığı kimi, təlim prosesinin müvəffəqiyyəti də onun səmərəli ünsiyyəti, pedaqoji məharəti, təşkilatçılığı əsasında tənzimlənir, şagirdin subyekt kimi çıxış etməsinə şərait yaratması və istiqamət verməsi üzərində qurulur. Dərsdə psixoloji gərginliyin emosional əhval-ruhiyyə ilə əvəz edilməsi, dərslərin mərhələlər üzrə təşkili, yeni təlim texnologiyalarından istifadə, düşünməyə, tədqiqat aparmağa yönəltmə dərslərin səmərəliliyini təmin edən başlıca şərtlərdir. Bu prosesdə yaradıcı fəaliyyəti stimullaşdıran iş formalarından, üsul və vasitələrdən, müqayisədən, evristik müsahibədən, didaktik oyunlardan istifadəyə üstünlük verilməsi əhəmiyyətli sayılır.

Belə dərslərdə hiss edirsən ki, şagirdin qarşısında təkcə tədris etdiyi fənni dərinədən bilən ədəbiyyat müəllimi, söz

sərrafi yox, gözəl pedaqoq, psixoloq, metodist dayanıb, müxtəlif yönümlü əməkdaşlığı təmin edən, qarşılıqlı hörmət və etibar qazanmağa qadir olan vətəndaş, həssas, qayğıkeş bir insan dayanıb. Aydın nitqi, cəlbedici danışığı, insani keyfiyyətləri özündə ehtiva edən belə müəllimlər şagirdlərə gözəl hiss və duyğular aşılamağı da bacarırlar. Görkəmli yazıçı Mehdi Hüseynin Abdulla Şaiq haqqında söylədiyi fikir sanki bu müəllimlərin də ünvanına söylənmişdir: “Abdulla Şaiq...daxili bir atəş və ilhamla bütün sinfi ələ alırdı. Dərs saatının tez qurtarmağı bizim hamımızda təəssüf hissi oyadırdı. O, beynimizə şeir və sənətin gözəl nümunələri ilə istirahət verirdi”¹. Professor Pənah Xəlilov da Abdulla Şaiq kimi müəllimlərini xatırlayarkən yazmışdır: “Müəllimlərimiz mələkdirlər, yer üzünün mələkləridir”².

Maraqlıdır ki, yazıçılıqla bərabər müəllimlik edən ziyalılarımızın pedaqoji fəaliyyətində bu gün üçün də örnək ola bilmək məqamı çoxalır. Mərhum əməkdar müəllim, filologiya elmləri namizədi Lətif Hüseynzadə şagirdi olduğu Hüseyn Cavidin müəllimlik fəaliyyətində müşahidə etdiklərindən danışarkən yazırdı: “Zahirən çox sakit və mülayim təbiətli”, “həmişə dalgın və fikirli”, “çox danışmayan”, “heç vaxt sinifdə hirsənməyən”, “şagirdləri güldürən, özü də mənalı-mənalı gülümsəyən” müəllimimiz sualları ilə bizi düşünməyə sövq edərdi³. Buna görə də H.Cavidin ədəbiyyat tarixində mövqeyi əsərlərinin sanbalı, ideyalarının milli və bəşəri olması, fəlsəfi dərinliyi ilə ölçüldüyü kimi, pedaqoji fikir sahəsindəki fəaliyyəti də insanlara sonsuz məhəbbətin, sevgi və inamın yaradılması, onların müstəqil düşüncəyə, yaradıcılığa istiqamətləndirilməsi baxımından dəyərləndirilir.

---

¹ Əhmədov C. *Ədəbiyyat tədrisi metodikası*. B., 2009, səh. 94.

² *Yazıçı və zaman. Mir Cəlalın 100 illik yubileyinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları*. B., 2008, səh. 32.

³ *Aslanov Y. Hüseyn Cavidin söz dünyası*. B., 2007, səh. 51.